

Гордієнко В.П.

*Державний вищий навчальний заклад “Українська академія
банківської справи Національного банку України”*

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

***Анотація.** Досліджено екологічні проблеми Сумської області внаслідок впливу господарської діяльності на всі складові навколишнього природного середовища. Наводяться пропозиції щодо покращення екологічної ситуації в регіоні.*

***Ключові слова:** регіон, антропогенний вплив, природне середовище, природоохоронні заходи, екологізація виробництва, раціональне природокористування.*

I. Вступ.

Сучасні екологічні проблеми, які властиві Україні і більшості країн світу, створюють серйозну перешкоду для подальшого економічного розвитку. Характерними особливостями сучасного етапу людства є швидке і виснажливе використання невідновних видів природних ресурсів і експлуатація відновних ресурсів зі швидкістю, що перевищує можливість їх відновлення. При цьому суспільству наносяться значні економічні збитки. Необхідність проведення природоохоронної діяльності розуміється на всіх рівнях управління народним господарством, але і досі зберігається протиріччя між природою і економікою, про що свідчить значне збільшення екологічних проблем. Саме ці проблеми ставлять людство перед вибором подальшого розвитку – орієнтованого або на безмежне зростання виробництва, або ж – на зростання виробництва, яке узгоджене із реальними можливостями навколишнього середовища і людського організму і при цьому відповідає як сучасним, так і майбутнім цілям соціально-економічного розвитку.

Дослідженню теоретичних і прикладних аспектів раціонального використання й охорони природних ресурсів та обґрунтуванню принципів соціально-екологічного майбутнього цивілізації присвячені наукові доробки

таких вчених, як М.І. Долішній, Б.М. Данилишин, В.М. Геєць, В.С. Стойко, Ю.Ю. Туниця, С.А. Харічков, В.Я. Шевчук, В.К. Данилко та багатьох інших. Проблеми еколого-економічної ефективності використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища широко висвітлюються науковцями, хоча і досі залишаються питання, які потребують вирішення.

II. Постановка завдання.

Враховуючи актуальність зазначеної проблеми, на підставі даних офіційної статистичної та адміністративної інформації, завданнями статті є:

- проаналізувати еколого-економічний стан Сумської області внаслідок антропогенного впливу на всі його складові (атмосферне повітря, водні та земельні ресурси), запропонувати природоохоронні заходи;
- проінформувати широке коло громадськості, керівників господарських суб'єктів, населення у необхідності раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища.

III. Результати.

Україна переживає економічну та екологічну кризу, яка пов'язана з надмірним антропогенним навантаженням. Усі екологічні проблеми незалежно від того, якими галузями вони породжені, нерозривно пов'язані з певною територією. Їх глибина залежить від структури економіки на тій чи іншій території, від комплексу провідних галузей господарства, розвиток яких обумовлений наявністю відповідних природних ресурсів. А ці ресурси вкрай нерівномірно розподілені по регіонах. Звідси велика строкатість у антропогенному навантаженні на ту чи іншу територію. Крім того, економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергомістких технологій, впровадження й нарощування яких здійснювалось найбільш "дешевим" способом – без будівництва відповідних очисних споруд.

Необхідно зазначити, що всі екологічні проблеми можуть проявлятися на трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному і локальному. На загальнодержавному рівні актуальними є проблеми забруднення окремих компонентів природи; розбалансування соціально-економічних функцій

ландшафтів; неузгодженість розвитку різних видів меліорацій; нераціональне використання природних, перш за все мінеральних ресурсів. Регіональні проблеми – це водогосподарські меліорації Полісся і Півдня України; агрохімічні меліорації; відсутність науково-обґрунтованого використання різноманітних ресурсів Карпат і Криму; забруднення середовища через велике господарське навантаження території. До локальних проблем можна віднести техногенне перенавантаження природного середовища в населених пунктах, промислових центрах тощо [3].

З-поміж еколого-економічних систем різного рівня найбільш актуальною і динамічною є регіональна система. Це пов'язано з тим, що регіон є одночасно об'єктом управління. На цьому рівні найбільш повно проявляються екологічні проблеми суспільства, ставляться вимоги до екологізації виробництва і раціонального природокористування. Саме регіон поєднує конкретні пункти розміщення продуктивних сил, підприємства-забруднювачі і підприємства-природокористувачі, які є елементами його економічної структури.

З проблемами охорони навколишнього середовища доводиться зустрічатися всім регіонам, які мають більш-менш високий рівень розвитку господарства. Не є винятком і Сумська область, яка займає 3,9% (2383,2 тис. га) території України, де мешкає 2,6% (1209,3 тис. чол.) населення країни. Область має потужну хімічну промисловість, машинобудування, харчову промисловість, яка в основному базується на власному сільськогосподарському виробництві та цілий ряд інших галузей і виробництв, котрі здійснюють певне навантаження на природне середовище. На початку 2008 року у Сумській області працювало 233 промислових підприємств та об'єктів, які взяті на державний облік (у 1990 році – 422), оскільки здійснювали викиди шкідливих речовин (табл. 1).

Таблиця 1. Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел [2; 8]

Викиди по області	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Загальна кількість викидів в атмосферне повітря, тис. т.	100,3	81,1	85,6	85,9	80,9	82,7	78,0	77,8	77,8
у тому числі:									
- від стаціонарних джерел	42,5	26,3	30,5	29,0	27,8	30,2	26,1	28,4	29,1
- від автотранспорту	57,8	54,8	55,1	56,9	53,1	52,5	51,9	49,4	49,6

Починаючи з 2005 року зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря відбувається за рахунок по-перше: стабілізації роботи промислових підприємств, впровадження ними природоохоронних заходів, які забезпечують утримання валових показників; по-друге – скорочення обсягу промислового виробництва, хоча викиди пересувними джерелами забруднення залишаються стабільно великими. Внаслідок спаду промисловості та стрімкої автомобілізації змінилося співвідношення промислових та транспортних викидів на користь останніх, що приводить до збільшення газоподібних викидів, які включаються в процеси траскордонного переносу. При цьому слід зауважити, що статистика не враховує викиди із димарів будинків населення, які використовують пічне опалення, забруднення повітря від спалення побутових відходів, численних пожеж тощо.

Основними забруднюючими речовинами, які потрапляють в навколишнє середовище від стаціонарних джерел є: метан, сполуки сірки, оксиди азоту, оксиди вуглецю. У структурі хімічного складу викидів шкідливих речовин від пересувних забруднювачів домінують вуглеводні, оксиди азоту, оксиди вуглецю, сірчистий ангідрид та сажа. Як показують дані таблиці 1, значний вплив на стан атмосфери мають рухомі транспортні засоби, на долю яких припадає майже 63% всіх забруднень навколишнього середовища. Тому проблема, пов'язана зі зменшенням викидів від транспорту залишається найактуальнішою екологічною проблемою особливо в густонаселених містах області [2].

У зв'язку з цим в першу чергу необхідно зосередити зусилля на зменшенні негативного впливу на навколишнє середовище від викидів автотранспорту

шляхом впровадження таких заходів: використання на автотранспортних засобах пристроїв для зменшення викидів в атмосферу; забезпечення пріоритетності розвитку пасажирського електротранспорту; будівництво об'їзних доріг для транзитного автотранспорту; поліпшення стану автомобільних доріг в населених пунктах.

Оскільки Сумська область розміщена на кордоні України, то забруднення повітряного середовища має транскордонний характер, що може викликати незадоволення зі сторони прилеглих регіонів Росії. У квітні 2007 року за участю Сумської області зі сторони України і Курської області Росії створено єврорегіон “Ярославна”, одним із актуальних завдань якого є взаємодія по запобіганню та вирішенню спільних екологічних проблем.

Отже, слід і надалі намагатися зменшувати викиди шкідливих речовин в повітряний простір, здійснювати всі можливі організаційні, техніко-економічні заходи щодо скорочення та очищення викидів від стаціонарних і, особливо, пересувних джерел забруднення.

Значного негативного впливу зазнають водні ресурси Сумщини. У гідрологічному відношенні вся територія Сумської області розташована в межах басейну Дніпра. Річкова мережа області включає одну велику річку – Десну, що протікає по межі Сумської та Чернігівської областей, та 6 середніх річок – Сейм, Клевень, Сулу, Псел, Хорол і Ворсклу. Крім того, в області налічується 1536 малих річок [2].

Основні проблеми в галузі охорони водних ресурсів області стосуються питань комплексного вирішення екологічного оздоровлення малих річок, стан яких погіршується з кожним роком через надмірну зарегульованість гідротехнічними спорудами, недостатнє впровадження ефективних сучасних технологій очистки стічних вод від промислових підприємств та житлово-комунального господарства, а також низьким рівнем застосування безстічних схем водоспоживання.

Води річок використовуються на виробничі, побутово-питні потреби та сільськогосподарське водопостачання. Слід зазначити, що водні ресурси

використовуються нерационально, з порушенням екологічних вимог, що пов'язано з наявністю застарілих водо- та енергомістких технологій. Основні показники використання та охорони водних ресурсів протягом 1995 – 2007 рр. відображені в таблиці 2.

Таблиця 2. Використання та охорона водних ресурсів, млн. м³ [2; 8]

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Забрано води з природних водних об'єктів	224,3	127,5	110,1	110,2	121,3	121,9	132,9	125,0
Спожито свіжої води	216,1	115,3	92,8	97,0	109,3	108,9	117,3	111,0
у т.ч. на потреби: виробничі	66,6	42,4	38,4	39,3	39,9	37,3	41,2	40,3
госпобутові	75,0	56,0	44,0	43,0	39,2	37,8	35,7	31,0
зрошення	-	0,5	0,4	0,4	0,0	0,1	-	-
сільське господарство	-	13,1	6,5	7,5	5,9	5,2	4,0	3,7
ставково-рибне г-во	-	3,4	3,8	6,8	24,0	28,5	36,4	36,0
Загальне відведення зворотних вод, усього	118,3	84,4	72,8	72,9	72,8	85,1	77,5	74,0
у т.ч.: забруднених	30,8	14,6	15,6	12,9	10,7	11,4	10,5	25,0
з них без очищення	0,8	0,0	0,1	0,1	0,5	0,7	0,9	1,0
нормативно очищених	53,4	46,5	32,4	31,8	31,3	27,9	25,9	8,0
нормативно чисті (без очищення)	14,0	14,2	15,0	15,2	30,9	34,7	41,1	39,0
Потужність очисних споруд	139,3	165,0	128,8	135,1	124,5	132,6	128	141
Кількість води в оборотному та повторному водоспоживанні	503,6	187,6	196,5	196,5	193,5	213,7	194,5	194,8

Як показують дані таблиці, споживання свіжої води має тенденцію до зниження. Так, у 2007 році води спожито на 105 млн. м³ менше ніж у 1995 році. Серед водокористувачів спостерігається незначна тенденція щодо збільшення обсягів використання води на виробничі потреби. У першу чергу це пов'язано зі зменшенням оборотного та повторного водоспоживання та непродуктивними втратами води внаслідок зношеності водопровідних мереж. Натомість у побутовому господарстві спостерігається стала тенденція до зменшення використання води в основному за рахунок установки пристроїв обліку. Також зменшується використання води на потреби сільського господарства, що в першу чергу обумовлено скороченням поголів'я худоби. Збільшення обсягів використання води на потреби ставково-рибного господарства обумовлено

збільшенням кількості водокористувачів, які взяли поверхневі водойми в оренду з метою риборозведення.

Зараз область немає проблем щодо кількості споживання води, однак її якість, потребує значного покращення. Через зношеність устаткування, його низький технологічний рівень спостерігається стала тенденція щодо зниження ефективності роботи очисних споруд. У результаті головною проблемою регіону є забруднення водних об'єктів стічними водами. За даними Сумської обласної санітарно-епідеміологічної станції у 2006 році кожна восьма із обстежених 7049 проб води, взятої із джерел централізованого водопостачання, не відповідала санітарно-гігієнічним вимогам на санітарно-хімічні показники та кожна двадцять дев'ята – на бактеріологічні. Щодо джерел децентралізованого водопостачання, то майже кожна друга проба (з досліджених 3403 проб) не відповідає санітарно-гігієнічним вимогам на санітарно-хімічні показники та кожна третя – на бактеріологічні. Майже у кожній двадцять першій пробі води, взятій із водойм (з досліджуваних 1985 проб) у місцях водокористування населення, фіксувалась невідповідність гігієнічним нормам [2].

Варто зазначити, що багато сільських населених пунктів не мають централізованого водопостачання, і для питних потреб використовуються ґрунтові води, які у більшості випадків залягають на невеликій глибині (до 5-10 м), внаслідок чого зазнають забруднення мінеральними та органічними сполуками. Ці води часто не відповідають вимогам, які ставляться до питної води. Території з несприятливими умовами формування ґрунтових вод питної якості знаходяться, насамперед, на півночі області (у зоні Полісся).

Отже, і надалі досить актуальним питанням залишається усунення джерел забруднення поверхневих і підземних водних ресурсів, адже якість питної води і здоров'я населення залежать одне від одного.

Не менш складною проблемою сьогодення є проблема забруднення земельних ресурсів і їх нераціональне використання. Переважно екстенсивний напрям використання земельних ресурсів, їх безплатність для всіх землекористувачів, відсутність надійного господаря і дбайливого власника

землі привели до гострої еколого-економічної кризи у землекористуванні Сумської області [6]. На Сумщині високими темпами знижуються якість та родючість ґрунтів і катастрофічно погіршується стан земельних ресурсів.

Найскладнішими екологічними проблемами сільськогосподарського виробництва в регіоні сьогодні є: надмірна розораність території, забруднення агро ландшафтів, гумусне виснаження ґрунтів та нестача в них основних елементів мінерального живлення для рослин, підвищення кислотності ґрунтів, порушення сільськогосподарських угідь при розробці корисних копалин. У результаті допущених свого часу прорахунків в організації сільськогосподарського виробництва, сучасне використання земельних ресурсів області не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічне співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових і водних територій, що негативно впливає на стійкість агроландшафту, призводить до деградації ґрунтів. Основними причинами погіршення екологічного стану земельних ресурсів є безпідставне залучення до використання у складі орних малопродуктивних земель, включаючи прирусові луки, пасовища та схили, порушення ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту. У Сумській області більше 18% земель, що знаходяться в обробітку, підлягають вилученню й переведенню в інші категорії угідь.

Сучасний земельний фонд області має сталу тенденцію до погіршення також і за іншими якісними показниками (засоленість, солонцюватість, перезволоженість та ін.), так, 611,1 тис. га (35,8%) сільськогосподарських угідь складають кислі ґрунти, солонцюваті (середньо- і сильно) ґрунти займають 67,0 тис. га сільськогосподарських угідь, а засолені - 106,0 тис. га. Крім того, 19,5 тис. га сільськогосподарських угідь займають перезволожені землі, 62,2 тис. га – заболочені [7]. Наведені цифри дають підстави зробити невтішний висновок: в області високими темпами знижується якість та родючість ґрунтів і катастрофічно погіршується стан земельних ресурсів, що, в свою чергу, негативно впливає на урожайність основних сільськогосподарських культур.

Негативною тенденцією сьогодення є посилення дегуміфікації розораних ґрунтів: щорічні втрати гумусу в ґрунтах області за останні роки досягають 0,66 т/га, або 0,5% середньозважених запасів. Середній вміст гумусу в 1965–1970 рр. складав 3,5%, в 1981–1985 рр. – 3,37%, тобто за 15 років його вміст зменшився на 0,3%. У той же час лише за останні 5 років втрати гумусу становлять 0,10% (від 3,3 до 3,2%) [5].

Стабілізація і відновлення родючого потенціалу ґрунтів Сумщини - справа цілком реальна за умови виконання наступних заходів: внесення підвищених доз органічних добрив (гною, компостів, соломи, сидеритів тощо); застосування обґрунтованих доз і співвідношень елементів живлення мінеральних добрив; вапнування та гіпсування ґрунтів.

Великою екологічною проблемою сільськогосподарського виробництва є забруднення агроландшафтів, під яким слід розуміти надходження невластивих їм штучно синтезованих людиною шкідливих речовин або збільшення концентрацій речовин природного походження, що кількісно перевищують середні багаторічні їх рівні.

Небезпекою для агроландшафтів є забруднення ґрунтів, агрофітоценозів та суміжних з ними повітряного і водного середовища хімічними та біологічними компонентами, зокрема радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, мінеральними добривами, забрудниками інфекційних хвороб. Особливо небезпечним є одночасне забруднення ґрунтів важкими металами, пестицидами та радіонуклідами. Зараз великою проблемою області, як і країни в цілому, залишається не використання пестицидів як таке, а їхнє неправильне зберігання. В Україні накопичено близько 12 тис. т непридатних і заборонених для використання пестицидів [1]. Зберігання закуповуваних пестицидів в господарствах Сумщини практично не проводиться через те, що купується тільки мінімально необхідна кількість пестицидів, які відразу й використовуються. У зв'язку з цим на перше місце виходить питання зберігання 2,5 тис. т непридатних та заборонених до застосування отрутохімікатів, які зберігаються в 399 складських приміщеннях [4].

З метою подальшого захисту земель від ерозійних процесів та підвищення родючості ґрунтів в області діє “Програма використання та охорони земель Сумської області на 2007-2015 роки”, якою передбачається впровадження заходів щодо зменшення ерозійних процесів, оптимізація співвідношення земельних угідь, формування екологічнобезпечних агроландшафтів, підвищення відновлювального потенціалу земель та відтворення родючості ґрунтів у господарствах Сумщини [7].

Отже, Сумська область, як і Україна в цілому, потребує екологічного оздоровлення, що вимагає значних матеріальних витрат. Як показує практика, саме по собі скорочення виробництва, яке має місце в області, не відіграє вирішальної ролі у зменшенні обсягів забруднення. Основна увага повинна бути зосереджена на структурній перебудові економіки, впровадженні ресурсозберігаючих та безвідходних технологій, вдосконаленні системи очищення та утилізації відходів. Для реалізації цих завдань потрібні значні фінансові ресурси, але, на превеликий жаль, таких коштів і в країні, і в Сумській області катастрофічно не вистачає.

У 2007 році на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів спрямовано 16,4 млн. грн. капітальних інвестицій, що на 5,4 млн. грн. більше ніж у 2006 році. Але й цього надзвичайно мало для того, щоб вирішити гострі екологічні проблеми. Обмеженість інвестицій вимагає визначення чітких пріоритетів в еколого-економічній політиці. Це означає, що інвестиції треба робити там, де вони зможуть дати максимальний еколого-економічний ефект, тобто будуть найбільш ефективними. Сучасні інвестиції повинні бути розділені на дві складові: перша – прямі природоохоронні заходи; друга – структурна перебудова економіки, розвиток та впровадження маловідходних технологій.

Забезпечення соціальних і економічних потреб регіону повинне здійснюватись у межах екологічних обмежень, що дозволить зберегти стабільний стан його еколого-економічної системи. При цьому регіональні органи влади, з одного боку, повинні забезпечувати збереження територіальних

ресурсів біосфери, оскільки їх обсяг і якість поряд із матеріальними благами визначають рівень життя населення, з іншого - сприяти зростанню економічного потенціалу регіону, масштабам виробництва, розвитку бізнесу і зайнятості працездатного населення. Враховуючи незадовільну екологічну ситуацію, в області розроблена, узаконена і діє “Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 року”. Вона містить 27 пріоритетних природоохоронних заходів [4]. Тому головним висновком вищевикладеного є забезпечення дієвості цієї програми в повному обсязі та в установлені строки, що, на наш погляд, сприятиме раціональному використанню природних ресурсів області, а відтак – екологічній стабілізації довкілля Сумщини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Джигирей В.С. Основи екології та охорона навколишнього природного середовища (екологія та охорона природи) [Текст]. – Львів: Афіша, 2000. – 272 с.
2. Довкілля Сумщини 2006 [Текст]: Статистичний збірник / Державний комітет статистики України; Головне управління статистики в Сумській області; За ред. Л.І. Олехнович. – Суми, 2007. – 120 с.
3. Екологія [Текст]: Підручник / За ред.. С.І. Дорогунцова. – К.: КНЕУ, 2005. – 371 с.
4. Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища Сумської області до 2015 року [Текст]. – Суми, 2003 – 72 с.
5. Науково-обґрунтована система ведення сільського господарства Сумської області [Текст]/ Головне управління сільського господарства та продовольства Сумської обласної державної адміністрації / М.П. Бондаренко, В.М. Коритник. – Суми: Козацький вал, 2004.– 662с.
6. Правила використання та охорони земель сільськогосподарського призначення в Сумській області [Текст]. – Суми, 2003. – 28 с.

7. Програма використання та охорони земель Сумської області на 2007 – 2015 роки [Текст]. – Суми, 2007. – 28 с.
8. Головне управління статистики в Сумській області: Охорона навколишнього природного середовища [Електронний ресурс]. – <http://www.sumystat.sumy.ua>